

Spinoza ve *Ethica* Üzerine

Pierre BAYLE, Çeviri: Arif YILDIZ¹

¹ Dr., Independent Researcher (ORCID ID: 0000-0002-9461-4614)

Özet

Pierre Bayle'ın Tarihsel ve Eleştirel Sözlük adlı eserindeki "Spinoza" maddesi, Spinoza felsefesinin temel meselelerine dair genel bir bakış sunar. Söz konusu maddenin burada çevirisi sunduğumuz "N Çıkması"nda ise Bayle, özellikle Spinoza'nın *Ethica* adlı eserine odaklanarak kip, değişiklik, töz ve Tanrı gibi Spinoza metafiziğinin temel kavramlarına yönelik eleştiriler getirir.

Anahtar Kelimeler: Bayle, Spinoza, *Ethica*, kip, töz

On Spinoza and the *Ethics*

Abstract

Pierre Bayle's "Spinoza" article in the Historical and Critical Dictionary provides a critical overview of the main issues in Spinoza's thought. But in the so called 'Remark N' he focuses mainly on the Ethics and presents a list of objections to the most fundamental concepts of Spinozian metaphysics such as mode, modification, substance, and God etc.

Keywords: Bayle, Spinoza, Ethics, substance, mode.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Arif YILDIZ

E-mail / E-posta

Dr., Independent Researcher

arifyildiz@gmail.com

Manuscript Received / Gönderim Tarihi

July 10, 2022 / 10 Temmuz 2022

Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi

November 16, 2022 / 16 Kasım 2022

To Cite This Article / Kaynak Göster

BAYLE, P. (2022). Spinoza ve Ethica Üzerine (Arif Yıldız, trans.), *ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters*, Vol. 16, 212-224.

Spinoza ve Ethica Üzerineⁱ

(N) Zihnimizin En Belirgin Mefhumlarına Tamamıyla Karşıt ... En Korkunç Hipotez

Spinoza doğada tek bir töz olduğunu ve bu yegâne tözün, uzam [*étendue*] ile düşüncenin yanı sıra sonsuz sığata [*attribut*] sahip olduğunu varsayar.ⁱⁱ Dolayısıyla evrende var olan bütün cisimlerin uzam olarak bu tözün değışiklikleri [*modification*] olduğunu öne sürer, örneğın insanların ruhları da düşünce olarak bu tözün değışiklikleridir. Böylece zorunlu ve en mükemmel varlık olan Tanrı, gerçekten de var olan her şeyin nedeni haline gelirken onlardan da ayrılmaz. Yalnızca tek bir varlık, tek bir doğa vardır ve bu doğa içkin bir eylemle mahlukat denilen her şeyi kendinde yaratır. Tanrı, aynı zamanda hem eyleyen hem maruz kalan hem özne hem de etkin nedendir; yarattığı her şey bizzat kendisinin değışiklikleridir. İşte akla gelebilecek her türlü saçmalığı aşan bir hipotez. Pagan şairlerin Jupiter ve Venus'a karşı terennüm etmeye cüret ettiği en iğrenç sözler bile Spinoza'nın Tanrıya dair bize sunduğu korkunç fikre yaklaşamaz, çünkü en azından bu şairler işlenen bütün suçları, dünyanın bütün illetlerini Tanrılara atfetmezdi. Oysa suçun ve cezanın yarattığı kötülük, bedensel ve ahlaki kötülük denilen her şey için Spinoza'ya göre Tanrıdan başka bir eyleyen ve maruz kalan yoktur. Şimdi sırayla Spinoza'nın sistemindeki bazı saçmalıkları inceleyelim.

Spinoza'ya Göre Tanrı ve Uzam Aynı Şeydir

I. Evrenin tek bir tözden oluşması imkansızdır, çünkü uzamı olan her şey zorunlu olarak parçalardan oluşur ve parçalardan oluşan her şey de bileşiktir [*composé*]. Uzamın parçaları birbirlerini dışladığı için ya genel olarak uzamın tek bir töz olmaması gerekir ya da uzamın her bir parçasının tikel ve diğer bütün tözlerden ayrı bir töz olması gerekir. Oysa Spinoza'ya göre genel olarak uzam bir tözün sıfatıdır.ⁱⁱⁱ Diğer filozoflar gibi Spinoza da bir tözün sıfatının tözden gerçekten farklı olmadığını kabul eder, dolayısıyla genel olarak uzamın bir töz olduğunu kabul etmesi gerekir. Bundan uzamın her bir parçasının tikel bir töz olduğu sonucu çıkmalıdır ki bu da bu yazarın tüm sisteminin dayandığı zemini çürütür. Spinoza, Tanrının tözünün genel olarak uzamdan ayrı olduğunu söyleyemezdi çünkü, böyle söyleseydi bu tözün kendinde uzamı olmadığını söylemiş olurdu. Bu durumda tözün üç boyuta ulaşması yalnızca yaratma yoluyla mümkün olurdu çünkü, uzamın uzamı olmayan bir öznenen yaratma yolu dışında meydana

gelemeyeceği ya da sudûr edemeyeceği açıktır. Gelgelelim Spinoza hiçbir şeyin yoktan var olabileceğine inanmıyordu. Aynı şekilde uzamı olmayan bir tözün doğası gereği asla üç boyutun öznesi olamayacağı açıktır, yoksa bu üç boyutu matematiksel bir noktada konumlandırmak nasıl mümkün olabilirdi ki? Öyle olsaydı üç boyut öznesiz var olurdu, yani üç boyut bir töz olurdu; sonuç olarak eğer bu yazar, Tanrının tözü ile genel olarak uzam arasında gerçek bir ayrım olduğunu kabul etseydi, Tanrının birbirinden ayrı iki tözden, yani Tanrının uzamı olmayan varlığı ile uzamdan bileşik olduğunu söylemek zorunda kalırdı. İşte böylece Spinoza, uzam ve Tanrının aynı şey olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Tam da evrende yalnızca tek bir töz olduğunu iddia etmesi nedeniyle uzamın yalın bir varlık olduğunu, hem de matematiksel noktalardan meydana gelmiş bileşimden [*composition*] muaf olduğunu söylemesi gerekti. Böyle bir şeyi iddia etmek herkesle alay etmek değil de nedir? Zihnin en şüphe götürmez fikirlerine savaş açmak değil mi bu? Bin sayısının bin adet birimden bileşik olması, yüz parmaklık bir cismin birbirinden gerçekten ayrı olan ve her biri uzamın bir parmağını oluşturan yüz parçadan bileşik olmasından çok daha açık değil mi?

Uzam, Her Biri Tikel Birer Töz Olan Parçalardan Bileşiktir

Kimse imgeleme ve duyuların neden olduğu önyargılara dayanarak bize karşı itirazda bulunmasın, çünkü en akılsal ve en gayri maddi mefhumlar, şeyler arasında oldukça gerçek bir ayrımın olduğunu, birinin içerdiği niteliği diğerinin içermediğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koyar. Skolastikler bize bu ayrımın şaşmaz işaretlerini ve özelliklerini göstermeyi mükemmelen başardılar. Onlar, bir şey için olumladığımızı başka bir şey için olumlamadığımızda iki şeyin birbirinden ayrı olduğunu söylerler; birbirinden zaman ya da yer bakımından ayrılabilen şeyler birbirinden de ayrıdır. Bu özellikleri bir ayak uzunluğundaki bir uzamda bulunan on iki parmağa uyguladığımızda, aralarında gerçek bir ayrım olduğunu görürüz. Beşinci parmağın altıncı parmağa bitişik olduğunu olumlayabilir, sonra da bunun birinci ve ikinciye bitişik olduğunu olumsuzlayabilirim, vs. Altıncı ile on ikincinin yerlerini değiştirebilirim, böylece altıncı beşinciden ayrılmış olur. Dikkat edilirse Spinoza, Skolastiklerin başvurduğu ayrım özelliklerinin çok doğru olduğunu reddedemez çünkü, buna dayanarak taşların ve hayvanların sonsuz varlıkla aynı kipliğe [*modalité*] sahip olmadığını ayırt eder.^{iv} Öyleyse şeyler arasında bazı farkların olduğunu kabul ediyor diyeceksiniz bana. Mutlaka kabul etmesi de gerekir, çünkü Spinoza ne kendisini bıçaklayan Yahudi ile kendisi arasında bir fark olmadığına inanacak ne de kendi

yatağının ve odasının Çin hükümdarınıninkilerle her bakımdan aynı olduğunu söyleyemeye cüret edecek kadar meczup biriydi. O halde ne diyordu? Şimdi göreceksiniz: İki ağacın uzamın iki parçası olduğunu değil, iki *değişikliği* olduğunu öğretiyordu. Sisteminin temel direklerinden birisinin *parça* ve *değişiklik* kavramları arasındaki sözde farka dayandığı düşünülünce, yeni bir sistem inşa etmek için senelerce didinmesine şaşmamak mümkün değil. Peki kavramları birbirleriyle değiştirince yeni bir şey mi vaat etmiş oluyor? İsteddiği kadar *parça* kavramını kullanmaktan kaçınsın, istediği kadar parça yerine kiplik ya da *değişiklik* desin, neyi değiştirir? *Parça* kavramının dayandığı fikirler böylece yok olur mu? Bunlar *değişikliğe* uygulanmayacak mı? Madde *değişikliklere* bölündüğünde farkın işaretleri ve özellikleri, parçalara bölündüğündekine göre daha mı az gerçek, daha mı az belirgin olacak? Şimdi bu meseleye eğilelim. Madde fikri hala bileşik varlığa, birden fazla tözden oluşan bir kütleyle [*amas*] ait bir fikirdir. Bunun kanıtlanmasını ele alalım.

Birbiriyle Uyuşmayan Kipler İçin Farklı Özneler Gerekir

Kipler [*modalité*], *değişikliğe* uğrattıkları töz olmaksızın var olamayacak varlıklardır. Dolayısıyla kiplerin olduğu her yerde tözün de olması gerekir. Ayrıca töz, birbiriyle uyumsuz *değişikliklerin* kendi aralarında çoğaldığı oranda çoğalmalıdır, böylece birbiriyle uyuşmayan beş ya da altı *değişikliğin* olduğu yerde beş ya da altı töz vardır. Aynı balmumu parçasında yer alacak bir kare şekli ile daire şeklinin birbiriyle uyuşmayacağını hiçbir Spinozacının reddedemeyeceği açıktır. Dolayısıyla kare şeklinde kipleşen töz ile daire şeklinde kipleşen tözün aynı töz olmaması zorunludur. Bu sayede bir odada bir kare ve bir de yuvarlak masa gördüğümde, yuvarlak masanın öznesi olan uzamın diğer masanın öznesi olan uzamdan ayrı bir töz olduğunu ileri sürebilirim. Aksi halde kare ve daire şeklinin aynı zamanda bir ve aynı öznede olması kesin olurdu, ki bu imkansızdır. Ateş ile su, şarap ile odun birbirleriyle uyumsuzdur, dolayısıyla bunlar için sayıca ayrı özneler gerekir. Nehre çakılı bir kazığın sudaki ucu ile diğer ucu aynı kipliğe sahip değildir. Bir uç karadayken diğer uç sudadır, dolayısıyla iki uç, karada olmak ve suda olmak üzere birbiriyle çelişen iki sığata sahiptir. Dolayısıyla *değişikliğe* uğrattıkları öznenin en azından iki töz olması gerekir, çünkü bir ve aynı töz, aynı zamanda hem sudaki bir ilinekle hem de suda olmayan bir ilinekle kipleşemez. Bütün bunlar gösteriyor ki uzam farklı tözler kadar farklı *değişikliklerden* bileşiktir.

Tanrının Değişmezliği Uzamın Doğası İle Uyuşmaz. Maddenin Edimsel Olarak Parçalarına Bölünebilirliği Üzerine

II. Tanrıyı uzamlı kılmak, Tanrıyı kendi yalınlığından mahrum bırakacağı ve onu sonsuz sayıda parçadan bileşik hale getireceği için saçmadır. O zaman bunun, Tanrıyı bütün varlıkların en değersiz olan maddeye özgü koşullara ve neredeyse tüm Antik filozofların hiçliğinin bir üstüne yerleştirdikleri bir şeye indirgemek olduğunu düşündüğümüzde ne söylemiş oluyoruz? Madde demek her türlü değişimin sahne aldığı bir tiyatro sahnesi demektir, karşıt nedenlerin savaş alanı demektir, tüm oluş ve bozuluşun öznesi demektir yani; tek kelimeyle madde, doğası Tanrının değişmezliğiyle en uyumsuz olan varlık demektir. Spinozacılar ise maddenin hiçbir bölünmeye izin vermediğini ileri sürerler, hem de bunu görüp görülebilecek en anlamsız ve en ucuz hilekarlığa başvurarak yaparlar. Zira maddenin bölünebilmesi için maddenin bir kısmının [*portion*] diğer kısımlarından boş uzayla ayrılması gerektiğini iddia ederler ki bu zaten mümkün değildir. Bunun oldukça kötü bir bölünme tanımı olduğuna kuşku yok. Bizi birbirimizden ayıran aralık, sanki hiçbir boşluk yokmuşçasına sıraya dizilmiş diğer insanlar tarafından işgal edildiğinde bile arkadaşlarımızdan gerçekte ayrıyızdır. Bu yüzden, kül ve duman haline gelmiş bir maddede ayrılmanın [*séparation*] mümkün olmayacağı öne sürüldüğünde, bütün fikirler ve dil de altüst edilmiş olur. Fakat bölünebilir olana dair Spinozacıların sundukları yanlış tanımın getirdiği faydadan vazgeçmek bize ne kazandırır? Elimizde hala Spinoza'nın Tanrısının değişebilirliği ve bozulabilirliğini gösteren yeterince kanıt kalmaz mı? Herkes değişmez olana dair oldukça açık bir fikre sahiptir: Yeni bir şey edinmeyen, bir kez sahip olduğunu asla yitirmeyen, töz ve var olma biçimleri bakımından hep aynı olan bir varlığı anlarlar bu kavramdan. Bu fikrin açıklığı, devingen bir varlığın [*être mobile*] ne olduğunu anladığımızı çok belirgin bir şekilde ortaya koyuyor: Devingen bir varlıkla, yalnızca varoluşu başlayabilen ve bitebilen bir varlığı [*nature*] değil, tözü bakımından varlığını daima sürdüren, arka arkaya birçok değişikliğe uğrayabilen ve önceden sahip olduğu ilinek ve formları kaybedebilen bir varlığı anlıyoruz. Bütün Antik filozoflar, dünyada görülen bu sürekli oluş ve bozuluş dizisinin maddenin hiçbir kısmını üretmediğini ya da yok etmediğini kabul etmişlerdir; buna dayanarak da maddenin, bütün oluş ve bozuluşun öznesi olmasına rağmen tözü bakımından *yaratılamaz* ve *bozulamaz* olduğunu söylemişlerdir. Şimdi ateş olan bir madde, az önce odundu hem odun hem de ateş formundayken bütün özsel sıfatları aynı kalır: O halde, odun ateşe dönüştüğünde, madde hiçbir şey yitirmez, yalnızca ilinekler ve var olma biçimleri edinir [*façons d'être*] tıpkı ekmeğin bedene, bedeninin de toprağa

dönüştüğünde olduğu gibi. Bununla birlikte madde, değişebilir [*muable*] bir varlığa dair verilebilecek en duyulur, en uygun örnektir; ayrıca edimsel olarak pek çok içsel çeşitlenme ve değişime tabidir. İçsel diyorum, çünkü maddenin var olduğu farklı formlar, tiyatrocuların sahnede giydiği farklı giysilere benzemez. Bin bir çeşit kıyafet giyen oyuncuların bedeni hiçbir değişime [*changement*] ve başkalaşıma [*altération*] maruz kalmaz; keçeden ya da yünden, ipekten ya da altından olsun hiçbir kıyafet onu giyenle birleşmez, bunlar daima yabancı cisimler ve harici süslerdir. Buna karşın maddede meydana gelen formlar, içsel olarak maddeyle birleşirler. Madde, onların ayrılmazlığının [*inhérence*] öznesidir ve gerçek felsefeye göre formlar ile madde arasında, kipler ile kiplenmiş şey [*chose modifiée*] arasındaki ayırmadan başka bir ayırım yoktur. Sonuç olarak Spinozacıların Tanrısı, edimsel olarak değişen ve sürekli olarak birbirinden içsel ve gerçek anlamda farklı olan çeşitli hallerden geçen bir varlıktır. Dolayısıyla Spinoza'nın Tanrısı, *değişimden uzak olan ya da herhangi bir dönüşüm içermeyen*^v en yüksek derecede mükemmel varlık değildir. Şunu da bilin ki, eğer Spinoza'nın Tanrısı değişmez bir Tanrıysa, o zaman istikrarsızlığın sureti ve timsali olup, insan yüreğinin en tuhaf dengesizliklerini anlatan atasözlerine kaynaklık etmiş o mitolojik varlıklar, yani şairlerin Proteus'u, Thetis'i ve Vertumnus'u da^{vi} bir o kadar değişmez tanrılardır; nitekim mitolojide de iddia odur ki, bu tanrılar hiçbir zaman töz bakımından değişmemiş, olsa olsa yeni değişiklikler edinmişlerdir [...].

Tanrı, İnsanın Düşüncelerinin Ayrılmazlığının Öznesi Olamaz Çünkü Bu Düşünceler Birbiriyle Karşıtlık İçindedir

III. Spinoza'nın Tanrısının, düşüncenin bütün değişikliklerinin öznesi olarak kabul edilmesiyle çok daha korkunç saçmalıklarla karşılaşyoruz. Uzam ve düşünceyi tek bir tözde birleştirmek zaten büyük bir zorluktur, nitekim burada madenlerdeki gibi, suyla şaraptaki gibi bir alaşım söz konusu değildir. Bu türden bir alaşım yalnızca iki şeyi *yan yana koymayı* gerektirir. Ancak düşünce ve uzamın alaşımı *özdeşlik* olmalıdır: Düşünen ve uzamlı varlık, töz ile *özdeşleştirilen* iki sıfattır. Böylece düşünen ve uzamlı varlık, insani akıl yürütmenin en temel ve esas kuralı^{vii} aracılığıyla birbirleriyle *özdeşleştirilir*. Spinoza'nın başka bir mezhepte bu türden çarpık bir fikirle karşılaştığı taktirde, bu fikri ciddiye almaya tenezzül bile etmeyeceğine eminim. Fakat Spinoza, kendi felsefesi için bunu mesele etmez, ne de olsa başkalarının fikirlerini en acımasızca sansürleyenlerin kendilerine karşı aynı tavrı takınmadıkları doğrudur. Teslis inancının sırrıyla alay ettiğine hiç kuşku yoktur; Tanrısal varlığa, deyim yerindeyse yeryüzündeki insan sayısı kadar

zât [*personne*] yükleyen Spinoza, onca insanın üç dayanakla [*hypostase*] tamamlanan bir varlıktan bahsetmeye cüret etmesine şaşırıyordu. Ekmeğin ve şarabın İsa'nın bedenine ve kanına dönüşmesini [*transsubstantiation*] kabul edenlere, bir insanın aynı anda birçok yerde olabileceğini, örneğin Paris'te hayattayken Roma'da çoktan ölmüş olduğundan vs., bahsetmeleri nedeniyle meczup gözüyle bakan Spinoza, bir ve bölünmez olan uzamlı tözün aynı anda her yerde olduğunu, burada soğukken başka bir yerde sıcak olduğunu, burada üzgünken başka bir yerde neşeli olduğunu vs., ileri sürüyordu. Yeri gelmişken söyleyelim, fakat söyleyeceğim şeye dikkat buyurun; insanın bilgisinde kesin ve tartışılmaz olan bir şey varsa o da şu önermede saklıdır: *Opposita sunt quae neque de se invicem, neque de eodem tertio secundum idem, ad idem, eodem modo atque tempore vere affirmari possunt*,^{viii} yani bir ve aynı özne için iki karşıt terim, aynı zamanda ve aynı bakımdan olumlanamaz. Terimler daima aynı ilişkiye ve aynı anlama sahip olduğu ölçüde, örneğin *Pierre'in sağlığı çok iyi, Pierre çok hasta; bunu hem reddediyor hem de olumluyor* diyebilmek için iki önermeden birinin yalan olması gerekir. Spinozacılar ise bu fikri öyle tahrif ederler ki hakikatin işaretini nerede bulduklarını kestirebilmek artık mümkün değildir; nitekim böyle önermeler yanlış olsaydı, doğruluğundan emin olabileceğimiz hiçbir önerme de kalmazdı. Bu nedenle onlarla tartışmaktan bir şey ummamak gerek, çünkü bu fikri reddedebiliyorsa, onlara karşı sunulan diğer argümanları da reddedeceklerdir. Şimdi Spinozacıların sistemindeki bu aksiyomun^{ix} yanlışlığını gösterelim. Öncelikle su götürmez bir maksim olarak şunu kabul edelim: bir öznenin yaptığı ya da maruz kaldığı şeyi ifade eden bütün adlar, tam anlamıyla ve fiziksel olarak öznenin ilineklerine değil, tözüne mahsustur. *Demir serttir, demir ağırdır, suda batar, ağacı keser* dediğimizde, demirin sertliğinin sert, ağırlığının ağır vs., olduğunu kastetmeyiz; bu çok gülünç bir ifade olurdu. Asıl demek istediğimiz şey, demiri oluşturan uzamlı tözün direnç gösterdiği, ağır olduğu, suya battığı ve ağacı ikiye bölebiliğidir. Aynı şekilde birinin bir şeyi olumsuzladığını ya da olumladığını, bir şeye kızdığını, okşadığını, övdüğünü vs., söylediğimizde bütün bu sıfatları, ilinekler ya da değişiklikler olarak onun düşüncelerine değil, ruhunun tözüne atfederiz. Spinoza'nın iddia ettiği gibi insanların Tanrının kipleri olduğu doğru olsaydı, *Pierre bunu olumsuzluyor, şunu istiyor, bir şeyi olumluyor* dediğimizde hatalı konuşmuş olurduk, çünkü aslında ve bu sistemin vardığı sonuca göre, olumsuzlayan, isteyen, olumlayan yalnızca Tanrıdır. Dolayısıyla insanların düşüncelerinden kaynaklanan her türlü adlandırma, tam anlamıyla ve fiziksel olarak Tanrının tözüne atfedilmelidir. Bundan şu sonuç çıkar: Tanrı aynı anda aynı şeyleri hem sever hem de aynı şeylerden nefret eder, aynı şeyleri aynı anda hem olumsuzlar hem de olumlar. Böylece de

karşıt terimler hakkında yukarıda değindiğim kuralın gerektirdiği bütün koşullar yanlışlanmış olur; çünkü bu koşullar kesin bir şekilde ele alındığında, bazılarının sevdiği ve olumladığı şeylerden diğerlerinin nefret ettiği ve bunları olumsuzladığı inkâr edilemez. Daha da ilerleyelim: Birbiriyle çelişen terimler olarak istemek ve istememek, her koşulda aynı anda farklı kişilere uygun düşer. Spinoza'nın sistemine göreyse, isteme ve istememenin Tanrı adını verdiği bu yegâne ve bölünmez töze ait olması gerekir. O halde bir ve aynı nesne için aynı anda hem isteme hem de istememe edimini oluşturan Tanrının kendisidir. Bu durumda birbiriyle çelişen iki terim Tanrı için geçerli olacaktır, bu da metafiziğin birincil ilkelerini alaşağı etmek demektir.^x

Töz değişimi [*transsubstantiation*] tartışmalarında başvurulan kurnaz bir argümanın Spinozacıların imdadına koşacağıının farkındayım. Buna göre Pierre, Paris'te istemediği bir şeyi Roma'da istiyorsa, birbiriyle çelişen terimler olan isteme ve istememe Pierre için geçerli değildir; Pierre'in o şeyi Roma'da istediği varsayıldığından, aslında istemediğini söylemek yalan söylemek olur. Bu içi boş kurnazlığı onlara bırakalım. Şunu belirtmekle yetinelim: Nasıl ki *kare daire* bir çelişkiyse, aynı nesneye aynı zamanda hem sevgi hem de nefret besleyen bir töz de bir çelişkidir. Kare daire hem bir karedir hem de değildir; işte size her bakımdan bir gerçek bir çelişki. Kare şekli özsel olarak daire olanı dışladığından, varsayıma göre hem bir çelişkidir hem de değildir. Aynı şeyi seven ve aynı şeyden nefret eden bir töz için de aynı şeyi söylüyorum; töz aynı şeyi hem sever hem de sevmez ise burada bir çelişki söz konusudur. Sever çünkü sevdiği varsayılır ama sevmez de çünkü nefret özsel olarak sevgiyi dışlayıcıdır. İşte sahte incelik tam da böyle bir şeydir. Yazarımız Aristotelesçilik, Yahudilik ve Hristiyanlıktaki en ufak bir anlaşmazlığa bile tahammül edemiyordu. Buna rağmen, kare ve daire şekli gibi birbirine tamamen karşıt iki terimi birleştiren, birbiriyle çatışan ve birbiriyle uyumsuz sonsuz sayıdaki sıfatla, insanlığa ait her türlü birbirine aykırı düşünceleri en yalın ve bölünmez, bir ve aynı töze yükleyen bir hipotezi de tüm kalbiyle kucaklıyordu. *Quot capita, tot sensus*, yani ne kadar insan varsa o kadar da düşünce vardır derler, Spinoza'ya göreyse insanlığın bütün düşünceleri tek bir kafada toplanmıştır. Böyle şeylerden bahsetmek, aslında onları çürütmek, onlardaki çelişkileri açıkça göstermek demektir; çünkü şurası açıktır: ya, iki kere ikinin on iki etmesi gibi, hiçbir şey imkânsız değildir ya da evrende aynı zamanda aynı şekilde adlandırılmayacak töz kadar da özne vardır.

Yukarıda Ele Alınanların İnsanın Düşüncelerinin Kötücüllüğünden Yola Çıkılarak Yeniden Kanıtlanması

IV. Bir ve yalın bir öznenin, bütün insanlığın düşünceleriyle kipleşmesi [*modifié*] fiziksel olarak akıl almaz bir saçmalık olduğu kadar aynı zamanda ahlak bakımından da oldukça fena bir iğrençliktir. Neden mi? Çünkü bu durumda sonsuz, zorunlu ve en yüksek derecede mükemmel varlık asla sabit, sürekli ve değişmez olmayacaktır! Değişmez ne demek, hiçbir an aynı kalmayacaktır; düşünceleri durmaksızın ve sonu gelmeden birbirini takip edecek, bir kere yaşanan tutku ve duygular bir daha yaşanmayacaktır. Bunu sindirmek başlı başına zor, ancak beteri var. Bu aralıksız devingenlik tekbiçimliliği [*uniformité*] ortadan kaldıracığı için, her iyi düşünceye karşılık binlerce ahmakça, manasız, ahlaksız ve melun düşünceye sahip olacaktır. İnsanlığa ait her türlü delilik, hayal, pislik ve adaletsizlik sonsuz varlıkta hasıl olacaktır. Bütün bu düşüncelerin yalnızca etkin nedeni olmakla kalmayıp aynı zaman edilgen öznesi, *subjectum inhaesionis*'i^{xi} olacaktır: Sonsuz varlık, en mahrem birlikle onlara katılacaktır; bu nüfuz edici bir birlik ya da daha ziyade hakiki bir *özdeşliktir*, çünkü kip gerçekte kipleşen tözden kesinlikle ayrı değildir. En yüksek derecede mükemmel varlığın nasıl olup da insanın bu kadar kötü, bu kadar sefil olmasına izin verdiğini kavrayamadıkları için, nice büyük filozof bir iyi bir de kötü, iki ilke varsaymıştır.^{xii} Ama karşımızda Tanrının, insana özgü bütün suç ve sefaletin hem eyleyeni hem de maruz kalanı olmasını doğru bulan bir filozof var. İnsanların birbirlerinden nefret etmesi, orman köşelerinde birbirlerini boğazlaması, birbirlerini katletmek adına ordular kurması, muzaffer olanların bazen mağlup olanları yok etmesi, bütün bunlar anlaşılabilir, çünkü insanların birbirlerinden ayrı oldukları ve *benim senin* kavgasının karşıt arzulara neden olduğu varsayılır. Ancak savaş ve muharebelerdeki insanların aynı varlığın değişiklikleri olduğunu, bu yüzden de eyleyenin yalnızca Tanrı olduğunu ve Tanrının aynı zamanda hem Macar hem de Türk olarak kipleştigini düşünmek, tımarhanelere tıklan en meczup insanların en ucube, en akla hayale gelmez saçmalıklarını bile geride bırakır. Daha önce de belirttiğim gibi kiplerin hiçbir şey yapmadığını, eyleyen ve maruz kalanın yalnızca tözler olduğunu hatırlayın. *Balın tatlılığı dili gıdıklar* ifadesi, ancak balın bileşik olduğu uzamlı tözün dili gıdıkladığı anlamına geliyorsa doğrudur. Bu nedenle Spinoza'nın sistemine göre, *Almanlar on bin Türk öldürdü* demek, *Almanlar olarak kipleşen Tanrı, on bin Türk olarak kipleşen Tanrı'yı öldürdü* anlamına gelmiyorsa söylenen şey yanlış ve aldattıcıdır. Dolayısıyla insanların birbirlerine karşı yapıp ettiklerini ifade etmeye yarayan bütün ifadeler aslında *Tanrı kendinden nefret eder, kendinden af diler ve*

kendisini affetmez, kendini yargılar, kendini öldürür, kendini yer,^{xiii} kendine kara çalar, kendini darağacına gönderir, vs. anlamına gelir. Spinoza Tanrıyı birbirinden ayrı birçok parçanın birleşimi [*assemblage*] olarak düşünseydi, bu daha anlaşılabilir bir şey olurdu; fakat Spinoza Tanrıyı en mükemmel yalınlığa, yani tözün birliği ve bölünmezliğine indirgedi. Tam bu nedenle Spinoza, şairlerin Pagan Tanrıları hakkında söylediklerinden bile manasız, akla gelebilecek en kepaze, en korkunç saçmalıkları ileri sürer. Bunu fark etmemiş olmamasına, fark etmişse de bunu bilmesine rağmen kendi ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmasına hayret ediyorum. Sağlıklı bir zihin bu kadar şaşırtıcı, bu kadar saçma bir hipotezi ortaya atmak yerine bu hipotezin yeşerdiği toprağı dişıyla tırnağıyla kazır.

Yukarıda Ele Alınanların İnsanın Aczinden Yola Çıkılarak Yeniden Kanıtlanması

V. İki itiraz daha. Tanrının varlığını reddedecek kadar inançsız filozoflar hep olmuştur; fakat onlar, var olsaydı bile Tanrının mükemmel mutlu bir doğaya sahip olmayacağını söyleyecek kadar tuhafıklarını ileri götürmediler [...].

Tanrısallığı acze indirgeyenler belki de yalnızca Spinozacılardır. Hem de ne acizlik! Tanrı bazen o kadar acizdir ki elinden gelse kendini yok edecek kadar umutsuzluğa kapılır, intiharı dener, her şeyden elini eteğini çeker, kendini asar, içini yiyip bitiren dehşetli eleme katlanamayarak kendini uçurumdan atar. Boş lakırdı değil, kesin ve felsefi bir dildir bu, çünkü eğer insan Tanrının yalnızca bir değişikliği ise hiçbir eylemde bulunmuyor demektir. *Neşe neşelidir, hüznün hüznüldür* demek yersiz, gülünç, maskaraca bir ifadedir. Spinoza'nın sisteminde de *insan düşünür, insan dertlenir, insan kendini asar, vs.*, benzer bir ifadedir. Bütün bu önermeler, insanın yalnızca bir kipi olduğu töz hakkında söylenmelidir. Kendisi sayesinde var olan, sonsuz mükemmellik sahibi bağımsız bir varlığın, insana özgü acizliklere tabi olması nasıl düşünülebilir ki? Eğer başka bir varlık onu kendini üzme, acı çekmeye zorluyor olsaydı kendini mutsuz etmesi o kadar garip bir şey olmazdı; "bu zorlayıcı sebebe boyun eğmesi gerekir, çünkü herhalde daha büyük bir fenalıktan korunmak için taş dokuyor, karın ağrısı çekiyor, ateşleniyor, öfkeleniyor" derdik. Gelgelelim Tanrı evrendeki tek varlıktır, onu yöneten, yönlendiren, ona yakaran hiçbir şey yoktur. Bu durumda Spinoza, bazı hallerde büyük bir elem çekmenin, kuvvetli bir acı duymanın Tanrının doğasından ileri geldiğini söyleyecektir. O halde ben de ona, böyle bir yazgıyı nasıl korkunç ve akıl dışı bulmadığını sorardım [...].

Spinoza'nın Hipotezi Bütün Tutum ve Söylemini Gülünç Kılar

VI. Şimdiki gibi detaylı olmayan birkaç gözlemlerle yetinmek yerine bu adama karşı bir kitap kaleme alıyor olsaydım, sisteminde daha bir sürü saçmalık olduğunu gösterirdim. Bunun yerine şu sonuncu gözlemlerle bitirelim. Spinoza, bütün eserini gülünç kılan bir hipoteze girişmiştir, *Ethica*'sının her sayfasının acınacak anlaşılmazlıklarla dolu olduğuna hiçbir şüphem yok. Öncelikle, bazı öğretileri çürüttüğü ve yerine yenilerini önerdiğinde ne yapmaya çalıştığını anlamak isterdim. Hakikatleri mi göstermek istiyor yoksa yanlışları çürütmek mi istiyor? Yanlışların var olduğunu söylemeye hakkı var mı ki? Bilindik Yahudi ve Hristiyan filozofların düşünceleri, *Ethica*'sındaki düşünceler kadar sonsuz varlığın kipleri değil mi? Onların düşünceleri, kendi spekülasyonları kadar evrenin mükemmelliği için zorunlu olan gerçeklikler değil mi? Onlar da zorunlu nedenden sudûr etmezler mi? Öyleyse nasıl oluyor da bunların düzeltilmeye muhtaç olduğunu iddia etmeye cüret edebiliyor? İkinci olarak, Spinoza bu kipliklerin dayandığı varlığın [*nature*] zorunlu olarak hareket ettiğini, yolundan sapmadan ya da durmadan daima kendi istikametinde ilerlediğini ve evrendeki yegâne varlık olduğu için de hiçbir dışsal nedenin onu asla durduramayacağını ya da düzeltemeyeceğini öne sürmüyor mu? Madem öyle, o halde bu filozofun derslerine hiç gerek yoktur. Sonsuz varlığa ne yapması gerektiğini buyurmak, kendisi de tözün yalnızca bir değişikliği olan Spinoza'ya mı düşer? Bu varlık Spinoza'yı işitebilir mi? Mademki Tanrı daima bütün kudretiyle ama nereye gittiğini ya da ne yaptığını bilmeden hareket eder, onu işitse bile bundan bir fayda sağlayabilir miydi ki? Spinoza gibi biri eğer doğru akıl yürütebilseydi hareketsiz, kaskatı durur ve şöyle derdi: Eğer böyle bir öğretinin inşa edilmesi mümkün ise doğanın zorunluluğu bunu benim eserim olmadan da gerçekleştirecektir, eğer mümkün değilse de zaten yazdıklarımın yapabileceği hiçbir şey yoktur.

ORCID ID

Ahmet EKER

<https://orcid.org/0000-0002-9461-4614>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Bayle, P. (1740). "Spinoza", *Dictionnaire historique et critique, cinquième édition, revue, corrigée et augmentée de remarques critiques, avec la vie de l'auteur*, t. IV, (ed. M. de Maizeaux), ss. 259-262, Amsterdam, Leyde, La Haye, Utrecht.

Bayle, P. (1974). "Spinoza", *Dictionnaire historique et critique*, (ed. Alain Niderst), ss. 199-214, Paris: Éditions sociales.

ⁱ Pierre Bayle'in *Tarihsel ve Eleştirel Sözlük (Dictionnaire historique et critique)* adlı eserinin *Spinoza* maddesindeki *N* harfiyle gösterilen çıkmanın Fransızca aslından kısmi bir çevirisini sunduğumuz bu çalışmada, *Dictionnaire historique et critique*, IV, cinquième édition, revue, corrigée et augmentée de remarques critiques, avec la vie de l'auteur par M. de Maizeaux, Amsterdam, Leyde, La Haye, Utrecht, 1740, ss. 259-262 künyeli edisyon temel alınmıştır. Bu çalışmada Bayle'in yalnızca *Ethica* yorumuna odaklanmak amacıyla, Alain Niderst'in hazırladığı *Tarihsel ve Eleştirel Sözlük* edisyonundaki *Spinoza* maddesinden esinlenerek (bkz., Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique*, préface et notes par Alain Niderst, Paris, Éditions sociales, 1974, ss. 199-214), sözlük mantığına uygun olarak diğer maddelere referansla anılan kimi Antik Çağ figürlerinden yapılan alıntılar (metnin içeriksel bütünlüğünü tahrip etmeyeceği gerekçesiyle) bu çeviriye dahil etmedik, çevrilmeyen pasajları ise köşeli parantez ile gösterdik. Çeviriyi gözden geçirerek değerli katkılarda bulunan Alber Erol Nahum ve İlkay Özküralplı'ye teşekkür ederiz (ç.n.).

ⁱⁱ Bkz., *Opera posthuma* içinde, *Ethica* adını verdiği eser.

ⁱⁱⁱ Bkz., *Ethica*, I, *Propositio XIV, Corollarium II*, (ç. n.).

^{iv} Bkz., *Ethica, Definitones*, V, (ç. n.).

^v Bkz., *Yakup*, I:17.

^{vi} Bkz., Horatius, *Epistulae*, I, 1, 90.

^{vii} *Quae sunt idem uni tertio, sunt idem inter se* (bir üçüncüye eşit olan iki şey birbirine eşittir, ç. n.).

^{viii} Bkz., *Logique de Coimbra*, caput X., Aristotelis *de Praedicamentis* içinde, s. 275; Fr. Burgersdyk, *Institutionum logicarum*, I, caput XXII, s. 127, (birbirleriyle ve üçüncü bir terimle aynı zamanda, aynı ilişkiyle ve aynı bakımdan olumlanamayan terimler birbirine karşıttır – ç.n.).

^{ix} Yani yukarıda değinilen karşıtlık tanımı.

^x *Duo contradictoria non possunt esse simul vera: de qualibet re vera est affirmatio vel negatio* (birbiriyle çelişen iki önerme eş zamanlı olarak doğru olamaz: herhangi bir şey ya olumlama ya da olumsuzlamadır- ç. n.), bkz., Aristoteles, *Metafizik*, IV, 3-4.

^{xi} *İçermenin öznesi*, (ç. n.).

^{xii} Bkz., *Maniheizm, Merkûniyye, Pavlusçuluk maddeleri*.

^{xiii} Kendi çocuklarını yiyen Saturnus hikayesi bile Spinoza'nın ileri sürdüğü şeyden çok daha akla yatkındır.